

Tuottavuuden vaikeat yhtälöt

Ilkka Niiniluoto

Tuottavuudella tarkoitetaan tuotosten ja panosten suhdetta. Tuloksellisuus näkyy toiminnan tulosten määrässä ja laadussa, kun taas tuottavuus on toiminnan tehokkuutta, jota ilmaisee tulosten suhde käytettyihin voimavaroihin. Taloustieteessä käsitellään tavallisesti rahassa mitattavia panoksia (kuten työ ja investoinnit) ja tuotoksia (kuten liikevaihto), joista voidaan laskea tehokkuutta ilmaisevia suureita (kuten yrityksen liikevoitto ja valtion BKT asukasta kohden). Kansakunnan talouskasvua voidaan tällöin suhteellisen yksiselitteisesti analysoida yhtälöistä, joiden mukaan esimerkiksi kannattaa lisätä työntekoa ja investointeja tai vakioisen työllisyyden tilanteessa kohottaa työn tuottavuutta.

Kansakuntien varallisuuden selittämisessä lähtökohtina ovat luonnon resurssit, elinkeinot ja kaupankäynti. Mutta on selvää, että näiden tekijöiden ohella koulutus ja tutkimus ovat ratkaisevasti vaikuttaneet talouskasvuun. Parempi tietoperusta, ammattitaito, osaaminen ja teknologian taso ovat kohottaneet tuottavuutta, vaikka tätä onkin vaikea suoraan mitata. Koulujen ja yliopistojen vaikuttavuus ulottuu vain osittain suoraan talouteen ja elinkeinoelämään, sillä ne myöskin monilla muilla tavoilla kohottavat kansalaisten elämän laatua ja auttavat kehittämään julkista sektoria ja muuta yhteiskuntaa.

Yliopistojen tuloksellisuuden ja tuottavuuden määrittelystä ei vallitse yksimielisyyttä. Tämä näkyy jo siinä, että parissa asiaan liittyvässä tutkimusraportissa on päädytty hyvin erilaisiin johtopäätöksiin riippuen siitä, lasketaanko yliopiston kilpailulla hankkima täydentävä tutkimusrahoitus tuotokseksi vai voimavaraksi. Puhtaasti määrällisesti tarkasteltuna voidaan kuitenkin todeta, että viimeisen kymmenen vuoden aikana yliopistot ovat lisänneet merkittävästi tuloksiaan (tohtorin tutkinnot 100 %, maisterin tutkinnot 31 %, tieteelliset julkaisut 50 %), mutta tämä on saavutettu ilman olennaisia resurs-

sien lisäyksiä. Näillä luvuilla voi osoittaa, että yliopistojen tuottavuus omien perustehtäviensä toteuttamisessa on jatkuvasti kasvanut.

Yliopistoille odottaisi siten kohdennettavan erityisestä huolenpitoa varakkaassa valtiossa, joka mielellään esiintyy maailmalla tiedepolitiikan mallimaana. J. V. Snellmanin juhlavuonna onkin muistutettu kauaskantoisesta periaatteesta, jonka mukaan "sivistyksessä on Suomen ainoa pelastus". Valtioneuvosto on osaltaan hyväksynyt tämän näkemyksen kevään 2005 periaatepäätöksessään, jossa tutkimus- ja koulutusjärjestelmän vahvistaminen nähdään maamme menestyksen avaintekijänä. Sama käsitys heijastuu nykyisin myös Euroopan Unionin Lissabonin strategiassa ja sitä tukevassa tiede- ja yliopistopolitiikassa.

Valtioneuvosto teki kuitenkin keväällä 2005 myös toisen periaatepäätöksen, jonka mukaan valtiokonsernin "tuottavuutta" tulisi lisätä viiden vuoden ajan 2 % vuosivauhdilla jättämällä täyttämättä vastaava määrä avautuvia virkoja. Huolen aiheena ovat pienenevät ikäluokat, eläköityminen ja näistä seuraava aleneva huoltosuhde. Ratkaisussa ei ole pohdittu esimerkiksi ulkomaisen työvoiman lisäämistä, vaan valtioneuvoston tuottavuushanke esittää suoraviivaisia laskelmia julkisen sektorin supistamisesta. Jyvitettynä hallinnonaloille tämän hankkeen mukaan opetusministeriöstä (siis pääosin yliopistoista) tulisi poistaa 5977 henkilöä vuosina 2006–2011.

Yliopistojen vastaus saatiin nopeasti. Ensinnäkin tuottavuuden käsite yliopistoihin sovellettuna on monimielinen, koska yliopistoilla on monien tehtäviensä vuoksi erilaisia määrällisiä ja laadullisia "tuotoksia". Toiseksi on pelkkää toiveajattelua kuvitella, että supistetulla henkilöstöllä saataisiin aikaan entiset tulokset. Näin henkilöstön alasajo tosiasiassa lamauttaisi yliopistojen toimintakykyä, mikä olisi ristiriidassa valtioneuvoston omien tutkimusta ja koulutus-

ta koskevien tavoitteiden kanssa. Opetusministeriö onkin esittämässä tulossopimuksiin vuosille 2007–2009 yhä kasvavia tutkintotavoitteita, joten jatkossakin tuottavuuden 2 % kasvutavoite on toteutumassa yliopistojen omin toimin ilman henkilöstövähennyksiä. Kolmanneksi yliopistot ovat jo viime vuosina lisänneet tuottavuuttaan venyttämällä henkilökohtaiset työajat maksimaaliselle tasolle. Kaiken kaikkiaan tuottavuushankkeessa yliopistoja on kohdeltu pelkkinä valtion tilivirastoina ottamatta huomioon niiden kansallista merkitystä ja toiminnallisia erityispiirteitä.

Syksyllä 2005 julkaistussa opetusministeriön hallinnonalan tuottavuusohjelmassa yliopistoista esitetään vähennettäväksi 1500 virkaa rakenteellisen kehittämisen ja palvelukeskushankkeen avulla. Myös tähän ohjelmaan sisältyy epärealistista toiveajattelua. Tuloksia ja kilpailukykyä parantavat hyvät kehittämishankkeet tavallisesti edellyttävät lisävoimavaroja. Virkojen uudelleenkohdentaminen on eri asia kuin alkuperäinen vaatimus supistaa julkista sektoria. Uskottavia näyttöjä ei ole esitetty eduista, joita syntyisi valtiokonsernin voimakkaasta hallinnollisesta keskittämisestä palvelukeskuksien avulla. Yliopistojen rehtorien manifestissa ilmaistiin tiukasti myös näkemys, jonka mukaan tuottavuushanke ja siihen liittyvät ”virkapankit” ja palvelukeskukset eivät ole yhteensopivia yliopistojen peruslaillisen autonomian ja itsehallinnon, virkamieslain ja tulosohjauksen periaatteiden kanssa.

Opetusministeriön maaliskuussa julkaisema keskustelumuistio antaa maltillisia lähtökohtia yliopistojen rakenteellista kehittämistä koskevalla harkinnalla. Yliopistot ovat puolestaan ilmaisseet omaehtoista valmiuttaan etsiä vahvuuksiaan, lisätä yhteistyötään ja uudistaa omia hallintopalvelujaan. Pettymys olikin suuri, kun valtioneuvosto maaliskuun lopun kehyspäätöksessään vahvisti yliopistoille 1300 viran supistamisvaatimuksen. Sen mukaisesti opetusministeriö on huhtikuussa alkaneissa tavoiteneuvotteluissa esittänyt sovittavaksi, että yliopistot

”uudelleenkohdentavat xx henkilötyövuotta ja vähentävät xx henkilötyövuotta”. Rehtorien ministeriöön lähettämän yhteisen protestin mukaan yliopistot eivät voi tällaiseen henkilötyövuosiin perustuvaan tulosohjaukseen sitoutua, sillä ne jatkuvasti kilpailevat täydentävästä tutkimusrahoituksesta (nykyisin noin 40 % kokonaisrahoituksesta), joka on koko ajan ollut mukana tuottavuushankkeen yhtälöissä. Lisäksi yliopistojen budjettikehys vuodesta 2008 lähtien tulee päätettäväksi vasta uuden eduskunnan ja hallituksen toimesta.

Yliopistoilla on nyt vielä elokuun loppuun asti aikaa tehdä ehdotuksia rakenteellisen kehittämisen hankkeista. Yliopistoissa (tokkopa muuallakaan) ei edelleenkään tiedetä, onko ns. tuottavuushankkeen tarkoituksena parantaa tuottavuutta, supistaa julkista sektoria, ajaa alas toimintoja, kehittää rakenteita vai uudelleenkohdentaa resursseja. Esitettyjä yhtälöitä on liian monta, jolloin niille ei myöskään löydy ratkaisuja.

Valtioneuvoston tuottavuushankkeen yhteydessä mieleen tulevat vanhat sanonnat ”älä sahaa oksaa jolla istut” ja ”et voi syödä ja pitää kakkua”. Kun Helsingin yliopiston vuosipäivän puheessani 27.3. kutsuin tätä hanketta yliopistojen osalta ”hölmöksi ja ristiriitaiseksi”, ajattelin klassista hölmöläistarinaa, jossa eukko päättää kohentaa ukkonsa elämää: hän leikkaa keritsimillä palan peitteen yläpäästä ja ompelee sen peitteen jalkopäähän. Lopulta ukko ei enää ymmärrä palella, kun kerran peitettä oli näin jatkettu. Mistähän löytyisi se tavallinen suomalainen Matti, joka ratkaisee tämän hölmöläissadun?

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston rehtori ja Tieteellisten seurain valtuuskunnan puheenjohtaja.

Kirjoitus perustuu puheenvuoroon Professoriliiton ja Tieteentekijöiden liiton kevätseminaarissa ”Työaika ja tuottavuus” 21.4.2006.